

**«INNOVATIVE WORLD» ILMIY TADQIQOTLARNI QO'LLAB-
QUVVATLASH MARKAZI**

**«ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOTLAR: MUAMMO VA
YECHIMLAR» NOMLI 2025-YIL № 4-SONLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO'PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2025

**TURK VA O'ZBEK TILLARIDA OILA KONSEPTINING FRAZEOLOGIK
BIRLIKLARDA IFODALANISHI****Soipova Maftuna Ne'matillo qizi**

Andijon davlat universiteti o'zbek tili kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb mavzularidan biri bu konseptdir. Bu termin kongitiv tilshunoslik va lingvokulturalogiyaning muhim kategoriyalardan biridir. Ushbu maqolada turk va o'zbek tillarida oila konsepti va unga oid frazeologik birliklar tadqiqi o'rganiladi. Hozirgi kunda jahon tilshunosligida turli til darajasidagi birliklar misolida umuminsoniy tushunchalarning milliy madaniy o'ziga xosligi masalasini oydinlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tilning o'ziga xos ususiyatlariga madaniyatning ham dahldorligi barcha tilshunoslar tomonidan e'tirof etilib endilikda tilni madaniyat bilan bog'lab o'rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Turk va o'zbek tillarida oila konsepti frazeologik birliklar misolida tematik va statistic tahlil yordamida konseptuallashtirishga bag'ishlangan tadqiqotlar yetarlicha emas. Ushbu maqolada, individual yondashuv asosidatushunchalarni lingvistik, kognitiv, madaniy va sotsiologik nuqtai nazardan o'rganish imkonini berishi aniqlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kontseptuallashtirish insan ongida voqelikni aks ettirishning aqliy usuli hisoblanadi. U subjektiv va lingvistik hamjamiyat tomonidan qabul qilingan an'anaviy ma'nolarni birlashtiradi. Konseptni prototipik kategoriyalashtirish orqali til va madaniy o'ziga xoslik shaffof namoyon bo'lishi xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, konsept, lingvokulturalogiya, frazeologik birliklar, mantiqiy kategoriya, assotsiatsiyativ birliklar, oila konsepti.

Tushuncha tilshunoslikda nisbatan yangi atama bo'lganligi sababli, u haligacha umumiy qabul qilingan ta'rifga ega emas. Biroq bu tushunchani umumiy o'rganishga ham, turli tushunchalarni tadqiq qilishga ham yetarlicha ilmiy ishlar, ilmiy maqolalar bag'ishlangan. Har qanday aniq konseptsiyani tahlil qilishdan oldin, konseptsiya tushunchasining mazmunini ko'rib chiqish juda muhim sanaladi.

Konsept atamasi kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya uchun markaziy kategoriya hisoblanadi. Konsept tushunchasi deyarli barcha atoqli tilshunoslar tomonidan keng tadqiq qilingan bo'lib, ularning barchasi ushbu tushunchani turlicha individual tarzda talqin qilishadi. Y.S.Stepanov konseptni "madaniyat elementlaridan birining kishi tafakkurida shakllangan shakli" deb ta'riflaydi. V.A.Maslova konsept ma'nosiga ko'p qirrali tuzilma sifatida qarab, nafaqat til egalari tomonidan o'ylanadigan, balki ular o'zlari his qiladigan hayajon, baho, milliy obraz va konnotatsiyani o'z ichiga olishini ko'rsatadi. Konsept lingvomadaniyatda eng faol qo'llanuvchi birlik sanaladi. Konsept

lingvomadaniy birlik sifatida u yoki bu xalq madaniyatining o'ziga xos jihatlarini ifodalaydi.

Oila konsepti esa universal konseptlardan biri bo'lib, har bir xalqning madaniy-milliy xususiyatlarini aks ettiradi.

Konsept atamasi paydo bo'lgan dastlabki paytdayoq "ma'no" atamasi bilan tenglashtirildi. Biroq rus tilshunosi Y.S.Stepanovning fikricha, ma'no konseptga nisbatan soddaroq tuzilishga egadir. Ma'no tarkibida mazmun tarkibiy qismlari ustunlik qiladi, konsept tarkibida esa ifodalangan barcha komponentlar qatnashadi.

Misol uchun, "kitob" so'zini tahlil qilsak:

Ma'no: o'qish uchun hozlangan, bir necha sahifadan iborat predmet.

Konsept: insonlarning eng yaqin va eng to'g'ri maslahat beruvchi do'sti, insonni yuziga tutilgan oyna, qimmatbaho boylik, sovg'aning eng muqobil variyanti, bilim manbai, madaniyat tashuvchisi va h.k. Bundan tashqari, ma'no muhim va zarur belgilarni to'playdi, konsept esa hatto ahamiyatsiz belgilarni ham to'plashi mumkin. Biroq V.A.Maslova konsept va ma'no o'rtasida yengib bo'lmas to'siqlar yo'qligini ta'kidlaydi.

Turk va o'zbek xalqlari umumiy turkey ildizga ega bo'lishiga qaramay, oila konseptining har bir tilda o'ziga xos kognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari mavjud.

O'zbek tilida oila konsepti

Oila leksemasi Arab tilidan kirgan bo'lib, O'zbek tilining izohli lug'atida quyidagicha ta'riflanadi: "Nikoh va qonchilik aloqalari bilan bog'langan, birgalikda yashaydigan, umumiy xo'jalik yuritadigan odamlar guruhi".

Leksemaning semantik tuzilishi:

Asosiy ma'no: nikoh va qonchilik asosidagi birlashma Qo'shimcha sema: birgalikda yashash

Periferik sema: umumiy xo'jalik

Turk tilida oila konsepti

Aile leksemasi ham Arab tilidan olingan bo'lib, Türk Dil Kurumu lug'atida quyidagicha ta'riflanadi: "Evlilik ve kan bağıyla birbirine bağlı olan, birlikte yaşayan, aralarında yakınlık ilişkisi olan kimselerin tümü".

J.Lakoff va M.Jonsonning kontseptual metafora nazariyasiga ko'ra, murakkab abstract tushunchalar oddiyoq, konkret tushunchalar orqali tushuniladi. Oila konsepti turk va o'zbek tillarida quyidagi kontseptual metaforalar orqali ifodalanadi:

O'zbek tilida asosiy metaforalar:

1. OILA - BINO metaforasi:

Oila bunyod qilmoq

Oilaning poydevori mustahkam

Oila vayron bo'lmoq

2. OILA - O'SIMLIK metaforasi:

Oila daraxti

Oila ildizi

Oilaning shoxi-shabbasi ko'p

3. OILA - UYA metaforasi:

Oilasiga qaytmoq (uyasiga qaytmoq)

Oila uyasi

Turk tilida asosiy metaforalar:

1. AÏLE - YAPI (BINO) metaforasi:

Aile kurmak (oila qurmoq)

Ailenin temeli sağlam

Yuva kurmak

2. AÏLE - AĞAÇ (DARAXT) metaforasi:

Soy ağacı (nasl daraxti)

Ailenin kökü (oilaning ildizi)

Turk va o'zbek tillarida qarindoshlik terminologiyasi quyidagi printsiplar asosida kategorlashtiriladi:

Avlod O'zbek tili Turk tili

Kognitiv asos

Bobo, buvi- dede, nine

YUQORI AVLOD -HURMAT

Ota, ona- baba, anne

ASOSIY AVLOD -MANBA

O'g'il, qiz- o'g'ul, kiz

DAVOMIYLIK

Nevara - torun

KELAJAK AVLOD

Birodarlar terminologiyasi

O'zbek tilida: aka, uka, opa, singil - to'rt alohida termin. Bu oilada yosh va jins prinsipi aniq farqlanadi.

Turk tilida: ağabey, kardeş, abla - umumlashtiruvchi tendensiya mavjud. Turk va o'zbek tillarida oila konseptining lingvomadaniy va lingvokognitiv tadqiqi quyidagi xulosalarga olib keladi:

1. Konseptning universal va milliy xususiyatlari: Oila konsepti ikki tilda ham yuqori qadriyat darajasiga ega. Har bir tilde milliy-madaniy o'ziga xosliklar mavjud. O'zbek tilida diniy-ma'naviy komponent kuchliroq.

2. Kognitiv modellarning o'xshashligi: OILA - BINO metaforasi markaziy. OILA - DARAXT metaforasi umumturkiy xususiyat. Farqlar periferik metaforalarda namoyon bo'ladi.

3. Qarindoshlik terminologiyasining boy tizimi: Ikki tilda ham simmetrik va balansli tizim mavjud. O'zbek tilida aniqroq differentsiatsiya kuzatiladi.

4. Paremiyalarda umumturkiy qadriyatlar: Xalq maqollari tahlili ko'rsatdiki, oilaning qadriyat darajasi ikki xalqda ham eng yuqori. Ota-onaning hurmatiga alohida e'tibor beriladi.

5. Zamonaviy o'zgarishlar: Globallashuv ta'siriga qaramay, asosiy konseptlar saqlanmoqda. Til madaniy xotirani saqlash funktsiyasini bajaryapti.

Adabiyotlar

1. Stepanov Y.S. Konstanty: Slovar russkoy kultury. - Moskva: Akademicheskii proyekt, 2004. - 991 s.
2. Maslova V.A. Kognitivnaya lingvistika: uchebnoye posobiye. - Minsk: Tetra Sistemz, 2008. - 272 s.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. - Toshkent: "Sangzor" nashriyoti, 2006. - 92b
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. -Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.
5. Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük. - Ankara: TDK Yayınları, 2011. - 2756 s.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. - Chicago: University of Chicago Press, 1980. - 242 p.
7. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. - Volgograd: Peremena, 2002. - 477 s.
8. Rahmatullaev Sh. O'zbek xalq maqollari. - Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2006. - 560 b.
9. Aksoy Ö.A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. - İstanbul: İnkılap Yayınları, 2016. - 1400 s.
10. Klimov G.A., Alekseyev D.A. Tipologiya tiurkskikh yazykov. - Moskva: Nauka, 1980. - 238 s.